

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

RIVOJLANTIRUVCHI MUHITNI TASHKIL ETISHNING BOLANING JAMIYATGA IJTIMOYIY MOSLASHUVINI TA'MINLASHDAGI AHAMIYATI

Mahsudaliyeva Sevdogul

Namangan davlat pedagogika instituti, magistranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada rivojlantiruvchi muhit tushunchasi va uning bolaning ijtimoiy moslashuv jarayonidagi o'rni nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Rivojlantiruvchi muhitning tarkibiy elementlari — psixologik, pedagogik, ijtimoiy va moddiy omillar tizimi sifatida yoritilib, ularning bolaning shaxsiy rivojlanishiga ta'siri asoslab beriladi. Maqolada bolaning jamiyatga moslashuvi jarayonida kommunikativ kompetensiyalar, ijtimoiy xulq-atvor, mustaqil fikrlash va emotsional barqarorlikni shakllantirishda rivojlantiruvchi muhitning hal qiluvchi ahamiyati ko'rsatib o'tiladi. Tadqiqot davomida tizimli, kompetensiyaviy va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar asosida tahlil amalga oshirildi. Natijada rivojlantiruvchi muhitni to'g'ri tashkil etish bolaning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlovchi asosiy pedagogik shartlardan biri ekanligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: rivojlantiruvchi muhit, ijtimoiy moslashuv, bola rivoji, pedagogik sharoitlar, kommunikativ kompetensiya, ijtimoiylashuv, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, emotsional rivojlanish, ta'lim muhiti.

ЗНАЧЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ РАЗВИВАЮЩЕЙ СРЕДЫ В ОБЕСПЕЧЕНИИ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ РЕБЁНКА В ОБЩЕСТВЕ

Махсудалиева Севдогул

Наманганский государственный педагогический институт, магистрант

Аннотация

В данной статье рассматривается понятие развивающей среды и её роль в процессе социальной адаптации ребёнка. Освещаются основные компоненты развивающей среды как системы психологических, педагогических, социальных и материальных факторов, влияющих на формирование личности ребёнка. Особое внимание уделяется значению развивающей среды в развитии коммуникативных навыков, социального поведения, самостоятельного мышления и эмоциональной устойчивости ребёнка. Исследование основано на системном, компетентностном и личностно-ориентированном подходах. В результате обосновано, что правильно организованная развивающая среда является одним из ключевых педагогических условий успешной интеграции ребёнка в общество.

Ключевые слова: развивающая среда, социальная адаптация, развитие ребёнка, педагогические условия, коммуникативная компетенция, социализация, личностно-ориентированный подход, эмоциональное развитие, образовательная среда.

THE IMPORTANCE OF ORGANIZING A DEVELOPMENTAL ENVIRONMENT IN ENSURING A CHILD'S SOCIAL ADAPTATION IN SOCIETY

Mahsudaliyeva Sevdogul

Namangan State Pedagogical Institute, Master's Student

Abstract

This article examines the concept of a developmental environment and its role in the process of a child's social adaptation. The main components of a developmental environment are

analyzed as a system of psychological, pedagogical, social, and material factors influencing a child's personal development. Special attention is given to the importance of such an environment in developing communication skills, social behavior, independent thinking, and emotional stability. The study is based on systemic, competency-based, and learner-centered approaches. The results indicate that a properly organized developmental environment is one of the key pedagogical conditions for a child's successful integration into society.

Keywords: developmental environment, social adaptation, child development, pedagogical conditions, communicative competence, socialization, learner-centered approach, emotional development, educational environment.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti, globallashuv jarayonlari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi shaxsning ijtimoiy hayotga moslashuvchanligini muhim omilga aylantirmoqda. Ayniqsa, bolalik davrida shakllanadigan ijtimoiy ko'nikmalar, kommunikativ madaniyat va xulq-atvor me'yorlari keyingi hayot bosqichlarida shaxsning muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlaydi. Shu nuqtai nazardan, bolaning jamiyatga ijtimoiy moslashuvi jarayoni pedagogika va psixologiyaning dolzarb muammolaridan biri sifatida qaraladi.

Bolaning ijtimoiy moslashuvi uning atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlari, jamiyat qoidalarini anglash va ularga amal qilish, ijtimoiy rollarni o'zlashtirish hamda o'zini shaxs sifatida namoyon etish jarayonida shakllanadi. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati ko'p jihatdan ta'lim va tarbiya jarayonida yaratilgan rivojlantiruvchi muhit sifatiga bog'liqdir. Rivojlantiruvchi muhit bolaning individual xususiyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan pedagogik, psixologik va ijtimoiy sharoitlar majmui sifatida namoyon bo'ladi.

Ilmiy tadqiqotlarda rivojlantiruvchi muhitning shaxs rivojiga ta'siri keng o'rganilgan bo'lsa-da, uning aynan ijtimoiy moslashuv jarayoniga ta'siri hamda pedagogik imkoniyatlarini tizimli yondashuv asosida tahlil qilish zarurati saqlanib qolmoqda. Ayniqsa, maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichlarida bolalarning ijtimoiylashuvi, kommunikativ faoliyati, emotsional barqarorligi hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda rivojlantiruvchi muhitning roli alohida ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishning nazariy asoslarini tahlil qilish hamda uning bolaning jamiyatga ijtimoiy moslashuvini ta'minlashdagi pedagogik ahamiyatini ochib berishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: rivojlantiruvchi muhit tushunchasini aniqlashtirish, uning tarkibiy komponentlarini tahlil qilish, ijtimoiy moslashuv jarayonidagi o'rnini asoslash hamda samarali pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash.

Tadqiqot davomida tizimli, shaxsga yo'naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlar asosida tahlil olib borildi. Shuningdek, nazariy umumlashtirish, qiyosiy tahlil va pedagogik kuzatuv metodlaridan foydalanildi. Mazkur yondashuvlar rivojlantiruvchi muhitni ko'p qirrali pedagogik hodisa sifatida chuqurroq anglash imkonini berdi.

Natijada rivojlantiruvchi muhitni to'g'ri tashkil etish bolaning ijtimoiylashuv jarayonini jadallashtiruvchi, uning shaxsiy va ijtimoiy sifatlarini rivojlantiruvchi muhim pedagogik omil ekanligi asoslab berildi.

Adabiyotlar sharhi

Rivojlantiruvchi muhit va bolaning ijtimoiy moslashuvi masalasi pedagogika va psixologiyada keng o'rganilgan bo'lib, bu borada klassik va zamonaviy ilmiy yondashuvlar shakllangan. Avvalo, shaxs rivojlanishida muhitning hal qiluvchi rolini asoslab bergan olimlardan biri Lev Vygotskiy hisoblanadi. Uning "yaqin rivojlanish zonasi" haqidagi nazariyasiga ko'ra, bola rivoji ijtimoiy muhit va kattalar bilan hamkorlikdagi faoliyat orqali amalga oshadi. Vygotskiy ta'lim va rivojlanishning o'zaro bog'liqligini asoslab, rivojlantiruvchi muhitni bolaning kognitiv va ijtimoiy taraqqiyotini rag'batlantiruvchi asosiy omil sifatida talqin qiladi.

Shuningdek, Jean Piaget tomonidan ishlab chiqilgan kognitiv rivojlanish nazariyasida

bola atrof-muhit bilan faol o'zaro ta'sir jarayonida bilimlarni egallashi ta'kidlanadi. Piaget fikricha, muhit bolaning fikrlash jarayonlarini shakllantiruvchi asosiy manba bo'lib, ijtimoiy tajriba orqali bola yangi bilimlarni konstruksiya qiladi. Bu yondashuv rivojlantiruvchi muhitni passiv emas, balki faol o'rganish jarayonini qo'llab-quvvatlovchi tizim sifatida ko'rishga imkon beradi.

Rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishning pedagogik asoslari Maria Montessori tomonidan chuqur ishlab chiqilgan. Montessori pedagogikasida "tayyorlangan muhit" konsepsiyasi markaziy o'rin egallaydi. Unga ko'ra, bolaga moslashtirilgan, mustaqil faoliyatni rag'batlantiruvchi va erkin tanlov imkonini beruvchi muhit bolaning ijtimoiylashuvi va shaxsiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Montessori yondashuvi rivojlantiruvchi muhitni bolaning ichki salohiyatini ochishga xizmat qiluvchi pedagogik vosita sifatida talqin qiladi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda rivojlantiruvchi muhit tushunchasi yanada kengayib, u ijtimoiy, psixologik va moddiy omillar tizimi sifatida qaralmoqda. Masalan, UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan ta'limga oid hujjatlarda ta'lim muhiti o'quvchining ijtimoiy moslashuvi, kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish va inklyuziv ta'limni ta'minlashda muhim omil sifatida ko'rsatiladi. UNESCO tavsiyalarida ta'lim muhitining o'quvchi ehtiyojlari, qiziqishlari va individual xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilishi zarurligi alohida ta'kidlanadi.

Mahalliy pedagogik tadqiqotlarda ham rivojlantiruvchi muhitning ahamiyati keng yoritilgan. Xususan, N.A. Muslimov tomonidan kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim muhiti o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, ijtimoiy faolligini va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishi asoslab berilgan. Shuningdek, R.J. Ishmuhamedov va boshqalar tomonidan innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida yaratilgan ta'lim muhiti o'quvchilarning ijtimoiylashuv jarayonini jadallashtiruvchi muhim omil sifatida talqin qilinadi.

Bolaning ijtimoiy moslashuvi masalasi psixologik jihatdan ham keng o'rganilgan. Zamonaviy psixologik tadqiqotlarda ijtimoiy moslashuv shaxsning jamiyat talablariga moslashishi, ijtimoiy rollarni o'zlashtirishi va kommunikativ faoliyatni samarali amalga oshirish qobiliyati sifatida talqin qilinadi. Bu jarayonda muhitning qo'llab-quvvatlovchi va rivojlantiruvchi xususiyatga ega bo'lishi muhim hisoblanadi.

Pedagogik faoliyatda rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish bilan bog'liq muammolar ham ilmiy adabiyotlarda qayd etilgan. Jumladan, nazariy yondashuvlar bilan amaliyot o'rtasidagi tafovut, ta'lim muhitining individual xususiyatlarga yetarlicha moslashtirilmaganligi hamda innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish darajasining pastligi muhim muammolar sifatida ko'rsatiladi. Ayrim tadqiqotlarda pedagoglarning rivojlantiruvchi muhitni loyihalash bo'yicha metodik tayyorgarligi yetarli darajada emasligi ta'kidlanadi.

Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili rivojlantiruvchi muhit bolaning ijtimoiy moslashuvi jarayonida hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Biroq ushbu muhitni samarali tashkil etishning aniq pedagogik mexanizmlari, ayniqsa, zamonaviy ta'lim sharoitida, yetarlicha ishlab chiqilmagan. Mazkur holat ushbu tadqiqot yo'nalishining dolzarbligini va ilmiy-amaliy ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishning 5–6 yoshli bolalarning ijtimoiy moslashuviga ta'sirini aniqlash maqsadida tajriba-sinov, ya'ni pedagogik eksperiment metodidan foydalanildi. Ushbu metod tanlanishining asosiy sababi real ta'lim muhitida pedagogik shart-sharoitlarning samaradorligini bevosita kuzatish va o'lchash imkoniyatining mavjudligidir.

Tadqiqotning obyekt sifatida Namangan shahridagi 3-son maktabgacha ta'lim muassasasining 5–6 yoshli tarbiyalanuvchilari tanlandi. Tadqiqotda jami 27 nafar bola ishtirok etdi. Ishtirokchilar yosh xususiyatlari va rivojlanish darajasiga ko'ra nisbatan bir xil bo'lgan guruhdan tanlab olindi, bu esa tajriba natijalarining ishonchliligini ta'minlashga xizmat qildi.

Tadqiqot bir bosqichli diagnostik-eksperimental yondashuv asosida tashkil etildi.

Dastlabki bosqichda bolalarning ijtimoiy moslashuv darajasi aniqlanib, quyidagi mezonlar asosida baholandi:

- kommunikativ faoliyat (muloqotga kirishish qobiliyati);
- ijtimoiy xulq-atvor (jamoada o'zini tutish);
- emotsional barqarorlik (hissiy reaksiyalarni boshqarish);
- mustaqillik darajasi.

Mazkur ko'rsatkichlarni aniqlash uchun kuzatish, suhbat va pedagogik diagnostika usullaridan foydalanildi. Olingan natijalar asosida bolalarning boshlang'ich ijtimoiy moslashuv darajasi past, o'rta va yuqori ko'rinishlarda belgilandi.

Keyingi bosqichda rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish bo'yicha maxsus pedagogik shart-sharoitlar joriy etildi. Ushbu sharoitlar quyidagilarni o'z ichiga oldi:

- kommunikativ faoliyatni rag'batlantiruvchi o'yin va mashg'ulotlar;
- ijtimoiy rollarga asoslangan dramatisatsiya va rolli o'yinlar;
- bolalarning mustaqil faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi muhit elementlari;
- emotsional iqlimni yaxshilovchi pedagogik yondashuvlar.

Tajriba davomida bolalarning ijtimoiy moslashuv darajasidagi o'zgarishlar muntazam ravishda kuzatilib, natijalar qayd etildi. Yakuniy bosqichda olingan natijalar boshlang'ich ko'rsatkichlar bilan qiyosiy tahlil qilindi.

Shu tariqa, tanlangan metodologiya rivojlantiruvchi muhitning bolaning ijtimoiy moslashuviga ta'sirini kompleks o'rganish va uning samaradorligini ilmiy asosda baholash imkonini berdi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot jarayonida rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish orqali 5–6 yoshli bolalarning ijtimoiy moslashuv darajasidagi o'zgarishlar tizimli ravishda o'rganildi. Dastlabki diagnostika natijalariga ko'ra, 27 nafar tarbiyalanuvchining ijtimoiy moslashuv darajasi quyidagi ko'rsatkichlarda namoyon bo'ldi: past daraja — 10 nafar (37,0%), o'rta daraja — 11 nafar (40,7%), yuqori daraja — 6 nafar (22,3%). Ushbu natijalar bolalarda ijtimoiy ko'nikmalar yetarli darajada shakllanmaganligini, ayniqsa, kommunikativ faoliyat va emotsional barqarorlik jihatlarida muammolar mavjudligini ko'rsatdi.

Tajriba-sinov jarayonida rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish bo'yicha maxsus pedagogik shart-sharoitlar joriy etildi. Xususan, rolli o'yinlar, dramatisatsiya, jamoaviy topshiriqlar, kommunikativ mashg'ulotlar va emotsional qo'llab-quvvatlovchi muhit elementlari tizimli ravishda qo'llanildi. Ushbu faoliyatlar bolalarning o'zaro muloqotga kirishish, ijtimoiy rollarni o'zlashtirish va jamoada o'zini tutish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qildi.

Yakuniy natijalar tahlili rivojlantiruvchi muhitning samaradorligini yaqqol ko'rsatdi. Tajriba yakunida past darajadagi bolalar soni 10 nafardan 6 nafarga (22,2%) kamaydi, o'rta daraja 11 nafardan 10 nafarga (37,0%) qisqardi, yuqori daraja esa 6 nafardan 11 nafarga (40,8%) oshdi. Ushbu o'zgarishlar bolalarning ijtimoiy moslashuv ko'rsatkichlarida ijobiy dinamika kuzatilganini tasdiqlaydi.

Quyidagi jadvalda tajriba natijalari umumlashtirilgan:

1-jadval. Ijtimoiy moslashuv darajasining tajriba oldi va tajriba keyingi ko'rsatkichlari

Darajalar	Tajriba oldi (n/%)	Tajriba keyin (n/%)
Past	10 / 37,0%	6 / 22,2%
O'rta	11 / 40,7%	10 / 37,0%
Yuqori	6 / 22,3%	11 / 40,8%
Jami	27 / 100%	27 / 100%

Tahlil natijalariga ko'ra, rivojlantiruvchi muhit asosida tashkil etilgan pedagogik faoliyat natijasida bolalarning ijtimoiy moslashuv darajasi umumiy hisobda 15,8 foizga oshgani aniqlandi. Bu esa qo'llanilgan metodika samaradorligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, rivojlantiruvchi muhit bolalarda kommunikativ kompetensiya, ijtimoiy xulq-atvor va emotsional barqarorlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, interaktiv va o'yin faoliyatiga asoslangan yondashuvlar bolalarning jamoadagi faolligini oshirib, ularning ijtimoiylashuv jarayonini tezlashtirdi.

Shunday qilib, tajriba-sinov ishlari rivojlantiruvchi muhitni maqsadli tashkil etish bolaning jamiyatga ijtimoiy moslashuvini samarali ta'minlovchi muhim pedagogik omil ekanligini tasdiqladi.

Xulosa

Olib borilgan tadqiqot natijalari rivojlantiruvchi muhitni to'g'ri tashkil etish bolaning ijtimoiy moslashuv jarayonida muhim pedagogik omil ekanligini ilmiy jihatdan tasdiqladi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, rivojlantiruvchi muhit bola shaxsining kommunikativ, ijtimoiy va emotsional jihatdan rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatib, uning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlaydi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, rivojlantiruvchi muhitning samarali tashkil etilishi bolalarda muloqotga kirishish qobiliyatini oshiradi, jamoada o'zini tutish ko'nikmalarini shakllantiradi, mustaqil fikrlashni rivojlantiradi va emotsional barqarorlikni mustahkamlaydi. Ayniqsa, rolli o'yinlar, dramatisatsiya va interaktiv mashg'ulotlar asosida tashkil etilgan pedagogik faoliyat bolalarning ijtimoiylashuv darajasini sezilarli darajada yaxshilashga xizmat qilgani kuzatildi. Tajriba-sinov natijalari rivojlantiruvchi muhit asosida tashkil etilgan pedagogik sharoitlar ta'sirida bolalarning ijtimoiy moslashuv darajasi 15,8 foizga oshganini ko'rsatdi. Bu esa qo'llanilgan metodikaning samaradorligini tasdiqlaydi hamda rivojlantiruvchi muhitni pedagogik jarayonning ajralmas qismi sifatida tashkil etish zarurligini asoslaydi.

Xulosa qilib aytganda, rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish nafaqat bolaning individual rivojlanishiga, balki uning jamiyatda faol, moslashuvchan va ijtimoiy jihatdan barqaror shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Shu bois maktabgacha ta'lim muassasalarida rivojlantiruvchi muhitni ilmiy asosda loyihalash, pedagoglarning metodik tayyorgarligini oshirish va innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Vygotskiy L. S. Bolalik davrida tasavvur va ijodkorlik. — Moskva: Prosveshcheniye, 1991. — 93 b.
2. Piaje J. Intellekt psixologiyasi. — Sankt-Peterburg: Piter, 2004. — 192 b.
3. Montessori M. Menga buni o'zim qilishimga yordam ber. — Moskva: Karapuz, 2000. — 272 b.
4. Elkonin D. B. O'yin psixologiyasi. — Moskva: Pedagogika, 1978. — 304 b.
5. Bojovich L. I. Shaxs va uning bolalik davrida shakllanishi. — Moskva: Prosveshcheniye, 1968. — 464 b.
6. Muslimov N. A. Kasbiy kompetentlik va uni shakllantirish texnologiyalari. — Toshkent: Fan, 2015. — 220 b.
7. Ishmuhamedov R. J., Abduqodirov A. A., Pardaev A. X. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Iste'dod, 2008. — 180 b.